

VÁLTOZÁSOK 1990 ÉS 2017 KÖZÖTT A MAGYAR BIOLÓGIAI ANTROPOLÓGIÁBAN

Farkas L. Gyula

Szegedi Tudományegyetem, Embertani Tanszék, Szeged

Farkas L. Gy.: *Changes in the Hungarian biological anthropology between 1990 and 2017. The author introduces changes and novelties occurring between 1990 and 2017 in Hungarian university departments, academic research facilities and national human biology research centres. Biological anthropology research projects of non-anthropology research institutions are also mentioned from the period of concern. Scientific congresses and conferences are enumerated, and the current problems of Hungarian scientific journals are mentioned. All those professionals are shortly introduced along with the title of their theses who obtained their PhD or other academic degree within this timespan. All those members of the community of Hungarian anthropological research are also mentioned who were awarded with prizes, retired or deceased, and those who have been employed as researchers or professors of human biology in this time period.*

Keywords: *Biological anthropology; Hungary.*

Bevezetés

A modern felsőoktatásban a megnövekedett szakmai ismeretek miatt ma már nincsen, vagy csak nagyon kevésbé van lehetőség arra, hogy egy-egy tudományterület történetét megismertethessék az oktatók. A magyar biológiai antropológia oktatása során mintegy 60 évvel ezelőtt részben a nagyobb óraszám is lehetővé tette, hogy a szakmai ismereteket a tudománytörténet keretében lehessen előadni (Bartucz 1954, 1956). A magyar antropológia ezen kívül abban a szerencsés helyzetben van, hogy több tudománytörténeti közlemény jelent meg (Bartucz 1957, 1958, 1964, Farkas és Dezső 1994, Farkas 2015, Rapaics 1953), amelyekből az 1990-es évekig megismerhetők a szakterületen bekövetkezett események. A nagyobb összefoglaló közlemények (Farkas 2015, Farkas és Dezső 1994) megjelenése óta eltelt idő alatt, azonban olyan események következtek be, amelyek pozitív vagy negatív irányban befolyásolták szakterületünk alakulását, és így szükségesnek látszik a magyar biológiai antropológiában a legutóbbi mintegy negyed évszázad alatt bekövetkezett, személyeket és intézményeket érintő változások áttekintése.

Adatgyűjtés módszere

A magyar biológiai antropológiában az 1990 és 2017 évek közötti időszak alatt történt eseményeket részben az *Anthropologiai Közlemények* 32–58. és a *Folia Anthropologica* 15. kötetéből állapítottuk meg, részben az egyes intézményekben dolgozó oktatók nyújtottak információkat. Ezúton köszönjük meg Szathmáry László ny. egyetemi docensnek (Debrecen), Zsákai Annamária (ELTE Embertani Tanszék) és Molnár Erika (SZTE Embertani Tanszék) adjunktusoknak, Nyilas Károly ny. főiskolai docensnek

(Nyíregyháza), Évinger Sándor főmuzeológusnak (MTM Embertani Tár), Mende Balázs laborvezetőnek (MTA Régészeti Intézet) a munkahelyeikre vonatkozó információkat.

Felsőoktatási intézetek

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Természettudományi Kar, Biológiai Intézet, Embertani Tanszék (1117 Budapest, Pázmány Péter sétány 1/c.)

A tanszék 2005-ig az ELTE TTK Biológiai Tanszékcsoport tagja volt, 2005-től az ELTE TTK Biológiai Intézet önálló tanszékeként működik tovább. 2001-ben a Pázmány Péter sétányon új elhelyezést kapott.

Vezetői: Eiben Ottó docens (1974–1989), egyetemi tanár (1990–1996), Gyenis Gyula docens (1996), egyetemi tanár (1997–2005), Bodzsár Éva egyetemi tanár (2005–2013), Vellainé Takács Krisztina docens (2013-tól).

Oktatói: Eiben Ottó egyetemi tanár (1974–2001), nyugdíjasként (2001–2004), Kontra György tudományos főmunkatárs (1978–1995), Gyenis Gyula egyetemi docens (1990–1997), egyetemi tanár (1997–2010), nyugdíjasként, megbízott előadó (2010-től), Bodzsár Éva egyetemi docens (1989–2001), egyetemi tanár (2001–2017), nyugdíjasként (2017-től), Zsákai Annamária tanársegéd (2001–2009), adjunktus (2009-től), Vellainé Takács Krisztina adjunktus (2009), docens (2009-től), Hajdu Tamás tanársegéd (2009–2014), adjunktus (2015-től).

1997 és 2014 között a Biológiai Szakmódszertani Csoport is az Embertani Tanszékhez tartozott és vezetője ebben az időben Bodzsár Éva egyetemi tanár volt. Oktatói: Karkus Zsolt tanársegéd (2003–2014), adjunktus (2009-től), Kriszka György tanársegéd (1991–2000), tudományos segédmunkatárs (2000), adjunktus (2000–2014).

A tanszéken nem oktatói munkakörben dolgozott 2004-ig egy adminisztrátor és egy laboráns, 2012-ig egy laboráns, 2012 óta nincs tanszéki kisegítő személyzet.

A tanszéken készített dolgozatok alapján PhD fokozatot szereztek: Fóthi Erzsébet (1996), Pap Ildikó (1997), Tóth Gábor (2001), Hargitai Gábor Márk (2002), Suskovics Csilla (2003), Bartusné Szmodis Márta (2005), Kustár Ágnes (2005), Zsákai Annamária (2005), Bellovits Orsolya (2008), Zsoffay Klára (2008), Karkus Zsolt (2011), Hajdu Tamás (2012), Jakab Kristóf (2012), Köhler Kitti (2012), Targubáné Rendes Katalin (2012), Vitályos Áron (2013), Kern Boglárka (2014), Tóth Katalin (2014), Wolf Katalin (2014). Genetikából védtek meg PhD dolgozatot: Barna János (2013), Erdélyi Péter (2013), Fancsalszky Luca (2015).

Oktatási tematikájuk rendkívül változatos, a humánbiológia, antropogenetika, auxológia, az ember növekedése és érése, dermatoglifia, ember és környezete, emberföldrajz, emberszármazástan, evolúciós teóriák és a humánevolúció, humán molekuláris genetika, humán morfológia, humán növekedés genetikája, humánökológia, paleopatológia, statisztikai módszerek a humánbiológiában c. témaköröket érinti.

1990–1993-ban a tanszék antropológus/humánbiológus posztgraduális szakképzést szervezett.

Angol nyelvű tárgyak: human growth and development, human morphology, human molecular genetics.

Gyakorlatok: humán biológiai gyakorlatok humánbiológia és egészségtan, alkalmazott humánbiológia, antropometriai gyakorlatok, adatkezelési és modellezési módszerek a humánbiológiában, kutatómódszertan, oszteológia és oszteometria.

Az oktatás segítése érdekében egyetemi tankönyveket (Bodzsár 1999, 2003, Gyenis 2001, Bodzsár és Zsákai 2004, Gyenis és Hajdu 2017) készítettek.

Kutatási témák: auxológia, kinantropometria, testalkat és testösszetételi vizsgálatok, hazai népeségek dermatoglifiája, Kárpát-medencei népeségek humán biológiai jellemzői, hominid evolúció, humángenetika. Különösen jelentős, hogy Malán Mihály professzorhoz hasonlóan Gyenis Gyula professzor figyelemmel kíséri az ember származástani szempontból fontos újabb leletek feltárását és azokat rendszeresen ismerteti.

Szegedi Tudományegyetem, Természettudományi és Informatikai Kar, Biológiai Intézet, Embertani Tanszék (6726 Szeged, Közép fasor 52.)

A Szegedi Tudományegyetem 2000. január 1-el a Szegedi József Attila Tudományegyetem, a Szegedi Szent-Györgyi Albert Orvostudományi Egyetem, a Szegedi Élelmiszeripari Főiskola, a Szegedi Juhász Gyula Pedagógiai Tanárképző Főiskola, a Hódmezővásárhelyi Mezőgazdasági Főiskola és a szegedi Zenekonzervatórium egyesüléséből jött létre. Az egyetem Természettudományi és Informatikai Karán a Biológus Tanszékcsoport 2015 óta Biológiai Intézet néven foglalja össze a biológiai jellegű tanszékeket, így az Embertani Tanszék is.

Az összes biológiai tanszék egyetlen épületben való elhelyezése az Embertani Tanszéknek 2012 decemberében Újszegedre való átköltöztetésével fejeződött be. 2012 tavaszán azonban már megkezdődhetett a tanszék Egyetem utcai pincéjében elhelyezett, ásatásokból származó emberi csontmaradványok elszállítása a tanszék új elhelyezésétől nem messze levő, korábbi menzaépületbe. A nagyobb helyiségek lehetővé tették a tanszék makói malomban levő csontvázgyűjteményének az átszállítását is.

A tanszék vezetői: Farkas Gyula egyetemi tanár (1980–1997), Boros Józsefné Marcsik Antónia egyetemi docens (1997–2005), Kovács Kornél egyetemi tanár, a Biológus Tanszékcsoport elnöke megbízott tanszékvezetőként (2005–2007), Pálfi György egyetemi docens (2007-től).

A jelenleg figyelembe vett időszakban a következő oktatók látták el az oktatási feladatokat: Farkas Gyula egyetemi tanár (2002-ig), Marcsik Antónia docens (2007-ig), Pálfi György docens (2007-től), Just Zsuzsanna tudományos segédmunkatárs (1990–1997), adjunktus (1997–2008), mestertanár (2008–2009), Molnár Erika adjunktus (2005-től), Bereczki Zsolt tanársegéd (2009–2016), adjunktus (2016-től), Ósz Brigitta tudományos segédmunkatárs (2008–2011), Paja László önkéntes oktatói szerződéssel gyakorlatvezető (2001–2016), Pintér Zoltán tudományos segédmunkatárs (2012-től). A segédszemélyzet száma változott: adminisztrátor (1990-től), restaurátor (1990–2005), hivatalsegéd (1990–2010, 2011-től a takarítást tanszékcsoporti takarítónők látják el) és technikus (2011-től) segítette az oktatók munkáját.

Egy ideig a biológia szakmódszertan oktatása is a tanszék feladata volt. Ezt 1990-ben Kovács László adjunktus, 1992-től Nagyné Antal Erzsébet adjunktus és 1992-től Hegyi Andrea adjunktus végezte, illetve végzik. 1999-től ez a szakterület nem tartozik az Embertani Tanszékhez.

A tanszék oktatói a következő tárgyakból tartanak előadásokat: humánbiológia, antropológia, humánökológia, odontológia, paleopatológia, humánevolúció, fogászati paleopatológia, oszteológia, csontokon megfigyelhető fejlődési rendellenességek. Ezekon kívül humánbiológiai gyakorlatot is tartanak.

Angol nyelvű előadások: biological anthropology, paleopathology.

A tanszék fő kutatási témái:

– recens humán populációk biológiai antropológiai vizsgálata (obezitás, testalkat, testösszetétel, laterális),

- antropometria, taxonómia, paleodemográfia (feltárt emberi leletek vizsgálata, archeogenetikai vizsgálat SZTE Genetikai Tanszékkel közösen),
- koponyamodifikációk, aktivitás-markerek vizsgálata régi humán csontokon (trepanáció és orvostörténeti, régészeti kapcsolódása, szkeletális aktivitás-markerek francia-magyar közös kutatás),
- paleopatológiai diagnosztika (fejlődési rendellenességek, paleotraumatológia, csontízületi fertőzések, degeneratív elváltozások, fogászati paleopatológia, tumorok olasz-magyar közös kutatás),
- fertőző betegségek paleopatológiája (tbc, lepra, szifilisz francia-német-olasz-amerikai közös kutatás, mikobakteriális megbetegedések diagnosztikája olasz-magyar, brit-magyar közös kutatás, SZTE Mikrobiológiai és Embertani Tanszékek együttműködésével).

Az 1990-ben megváltozott tudományos minősítési eljárásoknak megfelelően a kérdéses 27 év alatt a tanszéken tizennégyen szereztek PhD fokozatot: Molnár Erika (2000), Mende Balázs (2002), Hegyi Andrea (2003), Maczel Márta (2003), Yann Ardagna, francia (2004), Bereczki Zsolt (2013), Paja László (2013), Pintér Zoltán (2013), Nuriel Masson, skót (2014), Kajdosi Lovász Gabriella, vajdasági (2015), Kristóf Lilla Aliad (2015), Balázs János (2017), Neparáczi Endre (2017), Pósa Annamária (2017).

Debreceni Egyetem, Evolúciós Állattani és Humánbiológiai Tanszék, Embertani Csoport (4032 Debrecen, Egyetem tér 1.)

Debrecenben az Embertani Tanszék sorsa nagyon változatos volt. Önállósága megszűntével (1968) az Állattani Tanszékhez csatolták, később nevét Evolúciós Állattani és Humánbiológiai Tanszékre változtatták.

Az oktatói létszám is nagyon kicsi volt. Szathmáry László adjunktus (1989–1990), csoportvezető docens (1991–2012) nyugdíjazásáig. Pap Miklós docens (1993–2005), Szilágyi Katalin adjunktus (1965–1996) voltak az oktatók.

A 2012-ig oktatott tárgyak: humánevolúció, populációgenetika, humánbiológia, humánökológia, történeti embertan, biometria, demográfia, dermatoglifia, populációgenetika, humán populációgenetika, a Kárpát-medence népességtörténete, honfoglaló magyarok antropológiája, egészségtan.

Az antropológusok által kutatott témák: Európa szubfosszilis népességének vizsgálata, a Kárpát-medence honfoglaláskori, Árpád-kori és középkori népességének paleoökológiai és paleodemográfiai vizsgálata, értelmi fogyatékos gyermekek humánbiológiai vizsgálata, a Tiszahát népességének történeti demográfiai és populációgenetikai vizsgálata.

Biológiai antropológiából PhD fokozatot szerzett: Szilágyi Katalin (1996), Darvay Sarolta (1998), Guba Zsuzsanna (2000), Hüse Lajos (2004), Nagy Attila Sándor (2006), Kövári Ivett (2008), Holló Gábor (2010), János István (2013).

Szathmáry László 2012-ben bekövetkezett nyugdíjazása után a tanszék vezetője, Barta Zoltán professzor nem kívánta megtartani az embertani csoportot. Még a klasszikus humánevolúció oktatása is megszűnt. A nemzetközileg is jegyzett, elismert könyvtárak (köztük 15 svájci, francia, angol, amerikai, német, osztrák folyóirat sorozatát) felszámolták. Szathmári László hiába igyekezett más hazai és erdélyi intézményeknek felajánlani, a tetemes szállítási költségek miatt nem tartottak igényt rá. Ez valószínűleg a Nemeskéri hagyatékkal, másolat gyűjteménnyel, oszteológiai kollekcióval, az 1950-től készült szakdolgozatok diplomamunkák nagy részével együtt megsemmisült. Így szűnt meg a jelentős biológia antropológusokat (Rajkai Tibor, Thoma Andor, Eiben Ottó,

Joubert Kálmán, Szilágyi Katalin, Pap Miklós, Szathmáry László) képező, nagy múltú, sok viszontagságot megélt debreceni Embertani Tanszék. Ezzel a Tiszántúl északkeleti részének biológiai embertani tanulmányozása is nem tudni mennyi időre megszűnt.

Nyíregyházi Egyetem, Környezettudományi Intézet, Biológiai Intézeti Tanszék (4400 Nyíregyháza, Sóstói út 31/b.)

Nyíregyházán a biológiai antropológiai oktatás kezdete 1963-ra nyúlik vissza, amikor Rajkai Tibor megbízást kapott a Nyíregyházi Tanárképző Főiskola Állattani és Embertani Tanszékének vezetésére (Farkas és Dezső 1994). Az intézmény neve azóta többször változott. 1972 és 1999 között Bessenyei György Tanárképző Főiskola, 2000 és 2015 között Nyíregyházi Főiskola, 2016-tól Nyíregyházi Egyetem lett. Ezzel egy időben az Állattani Tanszék 2000 és 2004 között TTK Állattani tanszéke, 2005–2015 között TTK Biológiai Intézet Állattani és Humánbiológiai Csoportja, 2016-tól Környezettudományi Intézet Biológiai Intézeti Tanszék néven működik.

Az elnevezéstől függetlenül a mai napig oktatják a biológiai antropológiai tárgyakat, humánökológiát, antropometriát, gyógypedagógiai antropológiát, humánbiológiát, paleoantropológiát.

Az említett tárgyak oktatói: 1991-ig Durucz István főiskolai tanár, G. Szabó Teréz főiskolai adjunktus (1984–1992), főiskolai docens (1993–2012), Nyilas Károly főiskolai docens (1984–2012), Vajda Ildikó főiskolai tanársegéd (2001–2005), adjunktus (2006–2008), docens (2009–2012), főiskolai tanár (2013–2017), intézetvezető főiskolai tanár (2017-től), János István laboráns (2006–2007), főiskolai tanársegéd (2008–2013), adjunktus (2014–2017), docens (2017-től).

Az 1990–2017 közötti időszakban PhD fokozatot szerzett a Testnevelési Egyetemen Vajda Ildikó (2008).

A tanszék oktatói közül Nyilas Károly egészséges, G. Szabó Teréz Down-kóros fiatalokon végzett testfejlettségi vizsgálatokat Szabolcs megyében.

Ötvös Loránd Tudományegyetem, Savaria Egyetemi Központ, Természettudományi és Műszaki Kar, Biológiai Intézet, Állattani Intézeti Tanszék (9700 Szombathely, Károli Gáspár tér 4.)

Szombathelyen a Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola elnevezése 2000 januárjában Berzsényi Dániel Főiskola névre változott. 2002 januárjában megalakult a Természettudományi Kar. 2008 januárjában Nyugat-Magyarországi Egyetem Savaria Központ jön létre, majd 2017 februárjában felvette az ELTE Savaria Egyetemi Központ nevet.

A Berzsényi Dániel Tanárképző Főiskola Állattani Tanszékén 1993–1994-ben óraadónak, majd részfoglalkozású oktatóak, végül tanársegédi kinevezéssel (1994–1999) alkalmazták Tóth Gábort, majd adjunktus (1999–2001), főiskolai docens (2001–2008), 2008-tól egyetemi docensi beosztást kapott. Személyében a szombathelyi felsőoktatási intézményben a humánbiológia oktatását szakmai szempontból is szakember kezdi meg, mivel Tóth Gábor 1990–1993-ban az ELTE antropológus/humánbiológus posztgraduális képzésének keretében szerzett diplomát, majd 2001-ben PhD fokozatot ért el és 2014-ben habilitált.

Auxológiát, klinikai alkattant, paleopatológiát, paleodemográfiát oktat, 1997-ben megalapítja Fiatal Antropológusok Társaságát, annak alelnöke, 2003-tól a Folia Anthropologica szerkesztője (Farkas 2015).

Kutatóhelyek

Magyar Tudományos Akadémia, Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Régészeti Intézet, Archeogenetikai Laboratórium (1097 Budapest, Tóth Kálmán u. 4.)

Ez az intézet korábban a budai várban, az Uri utca 49 számú épületben MTA Régészeti Intézet néven működött. Az elnevezése 2012-ben változott meg. Ennek keretében alakult meg 2003-ban az Archaeológiai Laboratórium, amely 2004-ben kezdett működni. 2008-ban átalakítás történt, a preCR és pozstPCR labor különvált. 2012-ben a kutatóhely elnevezése megváltozott, új elnevezése: MTA BTK Régészeti Intézet Archeogenetikai Laboratórium. 2013-ban szekvenáló helyiséget alakítottak ki. 2017 januárjában az Intézet Budapesten a Tóth Kálmán utca 4. számú épületbe költözött, ahol teljesen új laboratóriumot alakítottak ki.

A laboratórium jelenlegi munkatársai: Mende Balázs Gusztáv paleoantropológus, laborvezető (2004-től), Bódis Viktória vegyész, asszisztens (2004-től), Csáky Veronika molekuláris biológus (2004-től), Gerber Dániel bioinformatikus (2016-tól), Pósa Annamária molekuláris biológus (2015-től), Szécsényi-Nagy Anna molekuláris biológus (2013-tól). Korábban molekuláris biológus végzettségű munkatársak voltak: Csósz Aranka (2005–2017), Kiss Dóra (2004–2007), Stégmár Balázs (2015–2017), Tömöry Gyöngyvér (2005–2008). Köhler Kitti a szintén akadémiai kötődésű, Régészeti Intézethez tartozó Bioarcheológiai és környezetrégészeti témacsoport tagjaként együttműködik az Archeogenetikai Laboratórium munkatársaival.

A laboratóriumban a különböző régészeti korokból, főleg a honfoglalás korából származó embertani leletek genetikai kapcsolatát vizsgálják.

Magyar Természettudományi Múzeum, Embertani Tár (1083 Budapest, Ludovika tér 2.)

Az Embertani Tár a Budapest Bajza utca 39. szám alatti épületből az 1991-ben újjá alakított, korábban a Ludovika birtokában levő épületbe költözött a Természettudományi Múzeum többi részlegével együtt (a Természettudományi Múzeum elnevezése 1999-től Magyar Természettudományi Múzeumra módosult). Mivel az épületbe a 2012-ben működni kezdő Nemzeti Közszolgálati Egyetem kapott helyett, az Embertani Tár kivételével a többi Tárnak (Ásványtani, Növénytani) új helyre kellett költözni.

Az Embertani Tár vezetői: Tóth Tibor (1990–1991), akinek a halála után 1991–1993 között Pap Ildikó tárvezető helyettes megbízott tárigazgatóként, 1993-tól főosztályvezető tárigazgatóként, majd a 2010-ben bekövetkezett szervezeti átalakítás után tárigazgató osztályvezetői minőségben 2015-ben bekövetkezett nyugdíjazásáig volt a Tár vezetője. Ezt követően címzetes tárigazgatói, önkéntes főmuzeológusi beosztásban továbbra is dolgozik a Tárnakban. Őt követte Kustár Ágnes, aki 1991-től muzeológus, majd főmuzeológus (1992–1995), osztályvezető főmuzeológus (1996–2015), 2016-tól osztályvezető tárigazgatóként a Tár vezetője.

A Tár további munkatársai: Bernert Zsolt muzeológus (1999–2002), főmuzeológus (2002-től), Evinger Sándor preparátor (2003), segédmuzeológus (2004–2007), muzeológus (2007–2010), főmuzeológus (2010-től), Fóthi Erzsébet 1978-ban muzeológusként kezdte, később főmuzeológus, 2000-től 2018-ban bekövetkezett nyugdíjazásáig főmuzeológus tárvezető helyettes, Szikossy Ildikó, 1994-től tagja az Embertani Tárnak, 1997-től főmuzeológus, Hankó Eszter adminisztrátor, Makra Szabolcs tudományos asszisztens (1992–2000), könyvtáros (2001-től).

Az intézmény a magyar biológiai antropológiai kutatások egyik fő bázisa. Anyagát a neolitikumtól a magyar történelem újkoráig terjedő időszakba datált emberi csontvázleletek képezik. Az 1968-as felmérés alapján ez volt a Föld hatodik legnagyobb oszteológiai gyűjteménye és manapság is az első tíz közé sorolják. A leltározott leletek száma több, mint 35 ezer, a leltározatlan közel 10 ezer. A gyűjteményhez tartozik 264 egyén múmia maradványa, több mint 300 arcreekonstrukció, 31 másolat. A Tár őrzi az ember elődeinek hazánk területéről származó fosszilis leleteit. A Tárnak jelentős szakkönyvtára is van.

A Tár munkatársainak alapvető feladata ásatásokon való részvétel, a feltárt leletek megőrzése, a reprezentatív leletanyag tudományos értékelése, publikálása, kiállításokon való bemutatása, a PhD hallgatók részére vizsgálati anyag biztosítása.

Egyéb intézményekben végzett kutatások

Az említett egyetemi tanszékeken és kutatóhelyeken kívül különböző nem antropológiai intézményekben is tevékenykednek antropológusok.

A korábban Budapesti Testnevelési Főiskola Orvostudományi Tanszékén, 2004-től a Semmelweis Egyetem, Testnevelési és Sporttudományi Kar, Egészségtudományi és Sportorvosi Tanszékén Mészáros János és Mohácsi János professzorok, Barabás Anikó docens, és Bartusné Szmodis Márta docens fiatalokon testfejlettségi vizsgálatokat, Farkas Anna gyógytestnevelő testalkat és menarche kutatásokat végeztek.

Farmosi István testnevelő 1974 és 1989 között a Testnevelési Főiskola Kutatói Intézetében dolgozott, 2011-ben könyve is megjelent. Különböző sportágak sportolójának testalkat vizsgálatával foglalkozott.

A Gyógypedagógiai Tanárképző Főiskola, majd utódja a Bárczi Gusztáv Gyógypedagógiai Főiskola Kórtani Tanszékének vezetője Buday József főiskolai tanár az értelmi fogyatékos fiatalok, főként a Down-kórosok antropológiai vizsgálatával foglalkozott. 20 éven át Tiszaföldvár-Homok településen levő intézetben levő Down-kóros fiatalok ismételt növekedésvizsgálatát végezte.

Pápai Júlia 1974 és 2004 között az egyetemi és főiskolai hallgatók testfejlettségét vizsgálta. 1986 és 1998 között a Csanádi Árpád Központi Sportiskola tudományos csoportjában dolgozott. 1998 és 2001 között az ELTE Főiskolai Kar Testnevelési Tanszékén docensi beosztásban oktatott. 2011-től a Mobilitás Sportmódszertani és Kutatóintézet, majd utódjának a Nemzeti Utánpótlásnevelési és Sportszolgálati Intézet főmunkatársa. Vezetője „A tehetséges sportolók alkati és pszichikus sajátosságai” című projektnek. 2003-ban megismételte az 1983-ban megkezdett Jászsági Növekedésvizsgálatot. Munkatársaival kidolgozta a sportolók testösszetételének és érésének longitudinális vizsgálati tervét. Az 1986-ban vizsgált sportoló és nem sportoló gyermekek közül a nem sportolókat 1991-ig, a sportolókat 2005-ig vizsgálta.

A kecskeméti Katona József Múzeumban Henkey Gyula autodidakta antropológus több tízezer élő felnőtt magyar férfi és nő antropológiai vizsgálatát végezte Magyarország különböző tájegységein és adatait taxonómiai szempontból elemezte.

Igazságügyi Szakértő és Kutatóintézet főigazgatója, Susa Éva az 1945 után bizonytalan körülmények között elhaltak történeti és biológiai rekonstrukcióját, történeti személyiségeket (Vetési Albert 15. századi veszprémi püspök, Stener József mosoni plébános, Garamvölgyi Tivadar főhadnagy, az 1956-os forradalom után kivégzettek) személyazonosságát és származás megállapítási szakértői véleményezését végezte.

A Szegedi Orvostudományi Egyetem Igazságügyi Orvostani Intézetében Kósa Ferenc professzor paleoantropológiai oszteológiai kutatásokkal és származás megállapítási véleményezésekkel foglalkozott.

László Orsolya a zirci Ciszterci Apátság antropológusa (2008), majd a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat Természettudományos Laboratóriumának antropológusa (2009–2010), a Magyar Nemzeti Múzeum Nemzeti Örökségvédelmi Központ Alkalmazott Természettudományi Laboratóriumának antropológusa (2010–2015), végül (2015-től) mint a Magyar Nemzeti Múzeum Régészeti Feltárási és Leletfeldolgozási Főosztályának antropológusa tanulmányozza a feltárt emberi csontvázleleteket.

A Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálatnál Paja László (Szegeden) és Ósz Brigitta (Pécsett) dolgoztak antropológusként. Az intézmény neve 2010-ben megváltozott Nemzeti Örökségvédelmi Központra. Ennek, mint a Magyar Nemzeti Múzeum szegedi fiáléjában dolgozott Paja László antropológusi beosztásban (2010–2016), 2011–2018 között pedig az amerikai-kanadai-magyar Bronze Age Körös Off-Tell Archaeology Project antropológus ko-direktora. Az említett intézmény pécsi fiáléjában ugyan csak antropológusként alkalmazták Ósz Brigittát 2010 és 2013 között.

Tóth Gábor egyetemi beosztása mellett a Kulturális Örökségvédelmi Szakszolgálat (2008–2010), majd a magyar Nemzeti Örökségvédelmi Központ felkért regionális antropológusaként (2010-től) is dolgozik.

A Magyar Tudományos Akadémia Természet-tudományos Szakértő Bizottsága 1990. január 8–11 között Moszkvában megvizsgálta az 1989 júliusában a Burját Köztársaság Barguzin településén feltárt és Petőfi Sándor maradványának vélt csontvázat. A bizottság vezetője Harsányi László igazságügyi orvosprofesszor, tagjai Farkas Gyula antropológus professzor, Dezső Gyula antropológus, főtanácsos, Kovács László régész, igazgatóhelyettes, Odze György az MTA sajtótitkára. Az eredményeket Kovács László két könyvben foglalta össze (Kovács 1992, 2003).

A kutatásokkal kapcsolatban kell megjegyezni, hogy szerzőktől az impakt faktort minden tudományos területen egyre inkább megkövetelik. Az antropológiai folyóiratoknak nincsen impakt faktora, ezért a feltárt leletek kutatói egyre inkább csak a csontok patológiai elváltozásait vizsgálják, mert ezeket az eredményeket impakt faktorról rendelkező orvosi folyóiratokban is lehet ismertetni. Így a történeti embertani kutatásaink egyre egyoldalúbbá válnak.

Országos testületek

Magyar Tudományos Akadémia, Antropológiai Osztályközi Tudományos Bizottság

A Magyar Tudományos Akadémia az 1950-es években szervezte meg a Témabizottságokat. Így alakult meg az Antropológiai Témabizottság is, amely 1962-től Antropológiai Bizottság elnevezéssel működött 2011-ig. Ettől kezdve Antropológiai Osztályközi Tudományos Bizottság néven folytatja tevékenységét. A névváltozás oka elsősorban a halálozások miatt következett be, a magyar antropológusok között a biológiai tudományok doktora fokozata (Farkas Gyula) és MTA doktori címe egy-egy személynek (Bodzsár Éva) van, így szükséges más szakterületről is – akadémiai doktori, MTA levelező vagy MTA rendes tagsággal rendelkező személyeket – bevonni a testületbe, hogy az a rendelkezéseknek megfelelően működőképes lehessen. Az 1990-es évek közepe óta PhD fokozattal rendelkezők, mint az MTA köztestületének tagjai is, jelölhetők a Bizottságba.

A bizottság munkáját az MTA-ról szóló 1994. évi XL. törvény és az MTA alapszabálya határozza meg (Eiben 1999). Ennek megfelelően elsősorban figyelemmel kíséri a szaktudomány hazai helyzetét, tudományos üléseket szervez, véleményt nyilvánít a tudományterület fontosabb kérdéseiben. Határozatai elsősorban állásfoglalások, ajánlások, a bizottságnak egyéb hatásköre nincs. Az elmúlt közel negyed évszázad alatt sokan voltak a testület tagjai. A bizottság tisztségviselői és tagjai a részvétel évének feltüntetésével a következők voltak (antropológusoknál szakképzettség nincs feltüntetve):

Elnök: Eiben Ottó (1990–1999), Gyenis Gyula (1999–2004, 2006–2010), Farkas Gyula (2004–2006), Pálfi György (2011–2017), Pap Ildikó (2018-tól).

Társelnök: Gyenis Gyula (2011-től), Pálfi György (2018-tól).

Titkár: Pap Miklós (1985–1990), Pap Ildikó (1990–2002), Fóthi Erzsébet (2002–2011), Molnár Erika (2011-től).

Tagok: Ádám György fiziológus (2011–2013), Barabás Anikó (1999–2004), Bálint Csanád régész (2011-től), Bodzsár Éva (1999-től), Buday József (1990–2002), Cholnoky Péter orvos (1990–1994), Darvay Sarolta (2006–2008), Dékány Imre kémikus (2011–2014), Erdei Anna immunológus (2017-től), Farkas Gyula (1990–2004, 2006-tól), Fóthi Erzsébet (1999–2002, 2006–2008), Éry Kinga (1990–1999), Gyenis Gyula (1991–1999, 2004–2006), Hajdu Tamás (2017-től), Harsányi László igazságügyi orvosprofesszor (1990–1994), Hámori József biológus (2011–2014), Kocsis S. Gábor fogorvos (1994–1999), Kovács László régész (1990–1994), Kovács Tibor régész (1990), Kordos László, paleontológus (1999–2002), Kustár Ágnes (2006–2014, 2017-től), Lengyel Imre orvosprofesszor (1990–1994), Mahunka Sándor zoológus (2011–2012), Marcsik Antónia (1990–2010), Mészáros János (1990–1994), Ormos Pál biofizikus (2017-től), Pap Ildikó (2002–2006, 2011-től), Pap Miklós (1994–1999), Pálfi György (1999–2002, 2006–2010), Pápai Júlia (2002–2004), Podani János biológus (2011-től), Rigler Endre (1990–1999), Rókusfalvy Pál, pszichológus (1990–1994), Sóttonyi Péter orvosprofesszor (2014-től), Susa Éva (1990–2002, 2004–2014), Szathmáry Eörs evolúciobiológus (2011-től), Szathmáry László (1999–2008, 2017-től), Szemere György orvosprofesszor (1990), Tihanyi József (2004–2006, 2010–2014), Tóth Gábor (2017-től), Tóth Tibor (1999), Vida Gábor genetikus (2011–2014), Vigh László biokémikus (2017-től), Zsákai Annamária (2017-től).

Magyar Biológiai Társaság Embertani Szakosztálya

Az 1952-ben megalakult Embertani Csoport, majd Szakosztály évente állandóan tartott üléseket. A szakosztály négy évenként választ elnököt, titkárt, tagokat, az *Anthropologiai Közlemények* szerkesztőjét, esetenként technikai szerkesztőjét. Elnökök: Gyenis Gyula (1990–2014), Farkas Gyula (2014-től), titkárok: Susa Éva (1990–2006), Évinger Sándor (2006–2018) és Szikossy Ildikó (2018-tól).

1990. február és 2018. február között 127 ülésen több száz előadás hangzott el. A témakörök nagyon változatosak voltak, legtöbb előadás a növekedés, érés és testalkat kérdésével foglalkozott. De számos előadó számolt be történeti embertani, etnikai embertani, módszertani, igazságügyi antropológiai kutatásairól.

Konferenciák és kongresszusok

1990–2017 között a két egyetemi tanszék szervezett konferenciákat.

Az ELTE Embertani Tanszéke által szervezett kongresszusok

3rd Congress of the European Associations of University Departments and Faculties of Biology (EUROBIO). Budapest, 1999. június 4–5.

15th International Congress of European Anthropological Association (EAA) – Man and Environment: Trends and Challenges in Anthropology. Budapest, 2006. augusztus 31. – szeptember 3. A kongresszushoz kapcsolódó, Buday József által szervezett konferencia: Satellite Conference of Tiszaföldvár/Homok, 2006. szeptember 4–6.

A SZTE Embertani Tanszéke által szervezett konferenciák, kongresszusok

Honfoglaló magyarság– Árpád-kori Magyarország. Szeged, 1996. szeptember 12–14.

Anthropology of Past and Present Population. Nemzetközi konferencia. Szeged, 1997. március 21–22.

International Congress on the Evolution and Paleoepidemiology of Tuberculosis (ICEPT). Budapest. 1997. szeptember 4. Szeged, 1997. szeptember 5–7.

Francia paleopatológusok nemzetközi konferenciája (GPLF). Szeged. 2009. április 30. – május 3.

Past and Present of Tuberculosis: a multidisciplinary overview on the origin and evolution of TB (ICEPT). Szeged, 2012. március 24–25.

75 éves a szegedi Embertani tanszék. Ünnepi megemlékezés és szakmai tanácskozás. (SZTE Embertani tanszéke, SZAB Embertani és Régészeti Munka-közössége, MTA Antropológiai Osztályközi Tudományos szervezésével). Szeged, 2015. december 5.

Tudományos fokozatok

1990-ben megváltozott a tudományos minősítési rendszer. Megszűnt a kandidátusi cím megszerzésével kapcsolatos eljárás (ezzel együtt a fokozat utáni dotáció is), helyette az egyetemeken lehet PhD címet szerezni, egyúttal a dr. megjelölést használni. A védés lebonyolítása nagyon hasonló a kandidátusi védéshez, azonban lényegesen kevesebb publikációval is lehet jelentkezni. Ez a cím a korábbi egyetemi doktori címnél (dr. univ.) többet, a kandidátusnál kevesebbet jelent. Néhány évig a dr. univ. címmel rendelkezők eljárási díj megfizetése mellett megkaphatták védés nélkül is a PhD címet, de később az egyetemi doktori cím nem mentesítette a személyt a PhD cím elnyerése érdekében új disszertáció írása és védése alól.

Megszűnt a tudományok doktora fokozat is és helyette bevezették az MTA doktora címet. Ennek elérését az új rendelkezés nagymértékben megnehezítette.

Az 1990 előtt beadott disszertációk védele a jelzett idő után is lehetővé vált. Ilyen módon védte meg doktori értekezését biológiai antropológiából Kósa Ferenc igazságügyi orvosprofesszor 1990-ben. 1992-ig a MTA Biológia II. Tudományos Minősítő Bizottságának Farkas Gyula is tagja volt.

Kandidátusi fokozatot ért el biológiai antropológiai értekezésével Blatniczky László (1990), majd Barabás Anikó (1991), Pápai Júlia (1992), K. Zoffmann Zsuzsanna (1992), Szabó Tamás (1993), Kocsis S. Gábor fogorvos (1993), Éry Kinga (1994). Henkey Gyula (1990) a Néprajzi Bizottságnál.

Az újonnan bevezetett eljárásnak megfelelően Bodzsár Éva 2000-ben értekezésének megvédésével elnyerte az MTA doktora címet.

Folyóiratok, periódikák

A magyar biológiai antropológusok folyóirata Magyar Biológiai Társasághoz tartozó Anthropológiai Közlemények. Szerencsésnek mondható, hogy ez a folyóirat első évfolyamtól kezdve legtöbbször évente folyamatosan megjelenhetett. 2017-ben már az 58. kötetét kaphattuk kézhez, ami elsősorban lelkes szerkesztőinek köszönhető. 1990 és

1994 között Eiben Ottó, 1995-től 1998-ig Bodzsár Éva és Eiben Ottó, 1999–2014 években Bodzsár Éva, 2015-től Zsákai Annamária szerkeszti.

A folyóiratban általában az Embertani Szakosztály ülésein elhangzott előadásokat ismertették a szerzők. Ezen kívül megemlékeztünk már nem élő elődeinkről, magas életkort megélt kollégánokról és kollégáinkról, életük méltatásával búcsúztattuk meghalt munkatársainkat. Számos alkalommal olvashattuk az újabban megjelent szakkönyvek méltatását és értesülhettünk a szakterületünket érintő fontosabb eseményekről. Az impakt faktor nélküli Anthropologiai Közleményekben sajnálatos módon kevés kéziratot lehet közölni, mert a szerzők igyekeznek olyan folyóiratokban ismertetni eredményeiket, amelyeknek impakt faktora van, ugyanis az elmúlt évtizedekben az egyének szakmai előrehaladásánál ez követelményként jelentkezik.

Másik 2003-tól folyamatosan megjelenő és változatos témakörökkel foglalkozó folyóirat a Folia Anthropologica, amelyet Tóth Gábor szerkeszt.

Az Embertani Tár kiadványának utolsó kötete a Crania Hungarica 1992-ben jelent meg, gyakorlatilag megszűnt.

Publikálási lehetőségek állnak rendelkezésre egyes múzeumok (pl. a Szegedi Móra Ferenc Múzeum évkönyve, kecskeméti Katona József Múzeumnál a Cumania) kiadványaiban.

Korábban rendszeresen évente, újabban ritkábban olvashatunk antropológiai közleményeket a Szegedi Tudományegyetem Acta Biologica című periódikájában, melynek 1981 és 1999 között Farkas Gyula volt a főszerkesztője.

Számos kötete jelent meg az idegen nyelvű cikkeket közlő és Eiben Ottó által szerkesztett Humanbiologica Budapestiensis című periodika és az ahhoz tartozó időnként kiadott és nagyobb volumenű kutatásokról készült beszámolókat ismertető Supplementum sorozat.

Ugyancsak lehetőség van antropológiai témájú cikkek közlésére a Magyar Biológiai Társaság Vándorgyűlésein és Szimpóziумain elhangzott előadásokat tartalmazó kötetekben.

Személyi változások

Az általunk tárgyalt 27 év alatt a magyar biológiai antropológiában jelentős személyi változások következtek be. Meghalt Tóth Tibor (1991) az Embertani Tár igazgatója, Harsányi László igazságügyi orvosprofesszor (1992), Lengyel Imre orvosprofesszor a csontkémiai módszerek bevezetője (1992), Oláh Sándor fiatal szegedi adjunktus (1998), Lipták Pál professzor emeritusz, a szegedi tanszék volt vezetője ((2000), Thoma Andor (Párizsban) az egyik legtehetségesebb magyar humánbiológus (2003), Eiben Ottó professzor a budapesti tanszék volt vezetője (2004), Szmodis Iván a KSI humánbiológiai kutatásának megszervezője, Mohácsi János professzor, sportantropológus (2006), Henkey Gyula autodidakta antropológus, az etnikai embertan művelője (2010), Mészáros János professzor, sportantropológus (2011), Buday József főiskolai tanár, a Down-kórosok kutatója (2011), Kiszely István, a számos problémát okozó (Farkas 2014) antropológus, (2012), Szilágyi Katalin adjunktus lelkes oktató (2013), Józsa László orvosprofesszor a paleopatológia kiváló szakembere (2014), K. Zoffmann Zsuzsanna, régész-antropológus (2016).

Nyugdíjba vonult az ELTE Embertani Tanszékén három professzor, Eiben Ottó (2001), Gyenis Gyula (2010), Bodzsár Éva (2017), a SZTE Embertani Tanszékén Farkas Gyula professzor (2002), Marcsik Antónia docens (2007, a nyíregyházi egyetemen Nyilas

Károly (2009) és G. Szabó Teréz (2012) főiskolai docensek, a MTM Embertani Tárában Pap Ildikó tárvezető (2015).

Örvendetes, hogy 27 év alatt a két egyetemen 41 személy szerzett PhD fokozatot. A fiatalok közül biológiai antropológusi munkahelyen tudott elhelyezkedni Bereczki Zsolt, Hajdu Tamás, János István, Kustár Ágnes, Mende Balázs, Molnár Erika, Pintér Zoltán, Pósa Annamária, Tóth Gábor és Zsákai Annamária.

Kitüntetések

A biológiai antropológusok 1990 és 2017 között számos és sokféle kitüntetésben részesültek. Ezeket a kitüntetés évének és az elismerések megnevezésével az alábbiakban ismertetjük.

1990: Farkas Gyula József Attila emlékérem, Bartucz Lajos emlékérem, Éry Kinga, Marcsik Antónia, Kocsis S. Gábor A Magyar Nemzetért Emlékérem.

1991: Eiben Ottó MBT Huzella Tivadar emlékérmé.

1992: Eiben Ottót Horvát Antropológiai Társaság tiszteletbeli tagjává választotta, Dezső Gyula Bartucz Lajos emlékérem.

1995: Eiben Ottó Művelődésügyi Minisztérium Szent-Györgyi Albert díja. Kontra György Magyar Köztársasági Érdemrend Kiskeresztje.

1997: Gyenis Gyula MBT Huzella Tivadar emlékérmé.

1998: Eiben Ottó Nemzetközi Kinantropometriai Társaság Award of Merit díja. Farkas Gyula MBT Gelei József emlékérmé.

1999: Eiben Ottó Körmend város díszpolgára, Arany János Közalapítvány Szentágothai János Szakkuratóriumának díja.

2000: Susa Éva Magyar Köztársasági Érdemrend Lovagkeresztje.

2001: Farkas Gyula Pedagógus Szolgálati Emlékérem.

2002: Bodzsár Éva Arany János Közalapítvány Szentágothai János Szakkuratóriumának díja, Eiben Ottó MTA Elnöksége és az Arany János Közalapítvány a Tudományért Kuratóriuma Eötvös József Koszorúja, Pápai Júlia Országos Tudományos Diákköri Tanács „Tudás Magyarorszáért” emlékplakett, Henkey Gyula Bács-Kiskun Megye Tudományos Díja.

2003: Bodzsár Éva Ales Hrdlicka emlékérem.

2007 Pápai Júlia Magyar Köztársaság Ezüst Érdemkeresztje

2009: Bodzsár Éva MBT Gelei József emlékérmé, Darvay Sarolta ELTE TaÓK Quint József emléklapja.

2010: Farkas Gyula MBT Huzella Tivadar emlékérmé.

2011: Gyenis Gyula MBT Gelei József emlékérmé.

2012: Joubert Kálmán MBT Huzella Tivadar emlékérmé. Bodzsár Éva ELTE Pro Universitate emlékérmé és az Európai Antropológiai Társaság Tiszteletbeli Tagsága.

2014: Bodzsár Éva Oktatási Minisztérium Apáczai Csere János díja, Gyenis Gyula Magyar Érdemrend Lovagkereszt polgári tagozat kitüntetés, Szathmáry László MBT Herman Ottó emlékérmé.

2015: Pap Ildikó MBT Gelei József emlékérmé.

2016: Darvay Sarolta ELTE Rektori kiválósági különdíja.

2017: Darvay Sarolta Emberi Erőforrások Minisztérium Brunszvik Teréz díja.

Összefoglalás

A magyar biológiai antropológia 1990 és 2017 közötti időszakának áttekintése után megállapítható, hogy az intézmények és folyóiratok terén csökkenés, a személyeknél nyugdíjazások, halálozások miatt jelentős változás következett be, viszont öröndetesen megfigyelhető a fiatalítás. A szakterület létszámához viszonyítva sokan értek el tudományos fokozatot. Sajnálatos egy egyetemi oktatóhely és két periodika megszűnése.

Az öröndetes és a szakterület fejlődését elősegítő változások mellett azonban sajnos nem kívánatos jelenségek is megfigyelhetők, amelyek reménységünk szerint a jövőben nem lesznek a magyar biológiai antropológia fejlődésének hátráltató tényezői. Az elkövetkezendő évtizedekben elvárható újabb eredményes munka biztosítékát jelentik a már tevékenykedő és a későbbiekben munkálkodó és az új módszerek iránt érzékeny fiatalok. A mi tudományunk történetében is sok megfontolandó esemény volt. Bartucz Lajos szerint a tudománytörténet megtanít arra, hogy ne tegyünk olyan rosszat, ami már megtörtént, és kutassuk azt, amivel még senki sem foglalkozott. Az idősebb generáció nevében a jövőben remélhető új eredményekhez kívánunk utódainknak sok sikert.

Felhasznált irodalom

- Bartucz, L. (1954): *Embertan IV. éves biológia-kémia szakos hallgatók részére*. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest. 378 old.
- Bartucz, L. (1956): *Emberszármazástan IV. éves biológia-kémia szakos hallgatók részére*. Felsőoktatási Jegyzetellátó Vállalat, Budapest. 350 old.
- Bartucz, L. (1957): A magyar antropológia múltja és szakosztályunk jövő feladatai. *Anthropologiai Közlemények*, 4: 3–13.
- Bartucz, L. (1958): A magyar régészet és embertan kapcsolatának megszületése 80 év előtt. *Anthropologiai Közlemények*, 1: 71–79.
- Bartucz, L. (1964): Világnézeti viták és egyéb tényezők a budapesti embertani tanszék felállításának háttérében 85 év előtt. *Anthropologiai Közlemények*, 8: 51–68.
- Bodzsár, É. (1999): *Humánbiológia. Fejlődés: növekedés és érés*. ELTE Eötvös kiadó, Budapest. p. 262.
- Bodzsár, É. (2003): *Humánbiológia. Életkorok biológiája. A pubertáskor*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. p. 235.
- Bodzsár, É., Zsákai A. (2004): *Humánbiológia. Gyakorlati kézikönyv*. ELTE Eötvös Kiadó, Budapest. p. 300.
- Eiben, O. (1999): Az Antropológiai Bizottság félévszázada. *Anthropologiai Közlemények*, 40: 135–145.
- Farkas, Gy. (2014): Egy antropológus ellentmondásos élete. *Folia Anthropologica*, 13: 111–114.
- Farkas, L.Gy. (2015): Magyar biológiai antropológusok 1995–2015. *Folia Anthropologica*, 14: 135–155.
- Farkas, L.Gy., Dezső, Gy. (1994): *A magyar antropológia története a kezdettől napjainkig*. JATEPress. Szeged. p. 121.
- Gyenis, Gy. (2001): *Humánbiológia – A hominidák evolúciója*. Nemzeti tankönyvkiadó, Budapest. p. 226.
- Gyenis, Gy., Hajdu, T. (2017): *Emberré válás. Az ember biológiai és kulturális evolúciója*. Komáromi Nyomda és Kiadó. p. 270.
- Kovács, L. (1992, Szerk.): *Nem Petőfi! Tanulmányok a MTA Természettudományi szakértői bizottsága tagjai és felkért szakértők tollából*. Akadémiai Kiadó, Budapest. p. 261.
- Kovács, L. (2003): *Csalóka lidércfény nyomában. A szibériai Petőfi-kutatás csődje*. Argumentum, Budapest. p. 525.
- Rapaics, R. (1953): *A magyar biológia története*. Akadémiai Kiadó, Budapest. pp. 170–172.

Akadémiai doktori disszertációk

Bodzsár, É. (2000): *Pubertás: a változások sokfélesége és komplexitása*. Budapest.

Kósa, F. (1990): *Az emberi csontok individuális és kronológiai kora*. Szeged.

Kandidátusi disszertációk

Barabás, A. (1991): *Hat-tizennyolc éves tanulók fizikai teljesítőképességének vizsgálata*. Budapest.

Blatniczky, L. (1990): *A testösszetétel és az inzulin anyagcsere megítélése gyermekkorban, különös tekintettel az elhízásra*. Budapest.

Éry, K. (1994): *Embentani tanulmányok a Kárpát-medence IV–XVII. századi népességeiről*. Budapest.

Henkey, Gy. (1990): *A magyarság etnikai embentani képe*. Kecskemét.

Kocsis, S.G. (1993): *Ásatási leletekből származó maradandó frontfogak makromorfológiai fejlődési rendellenességeinek jellemzői és azok előfordulási gyakorisága*. Szeged.

Pápai, J. (1992): *Jászági 7–14 éves gyermekek növekedési, testi fejlődése és fizikai teljesítménye*. Budapest.

Szabó, T. (1993): *Gyermekek funkcionális (motorikus) és szomatikus sajátosságainak vizsgálata*. Budapest.

K. Zoffmann, Zs. (1992): *Kelet Kárpát-medence neolitikus és rézkori népességeinek embentani vázlata*. Budapest.

PhD disszertációk

Balázs, J. (2017): *Komplementer morfológiai és kémiai antropológiai vizsgálatok régi emberi maradványokon*. Szeged.

Bartusné Szmodis, M. (2005): *A testszerkezet változása a növekedés és fejlődés során*. Budapest.

Bereczki, Zs. (2013): *Az avarok trepanációs szokásai a Dél-Alföld bioarcheológiai leletanyagának tükrében*. Szeged.

Bíró, A.Zs. (1999): *A X. századi honfoglalás-kori népesség és a honfoglaló magyarok keleti párhuzamainak antropológiai vizsgálata*. Budapest.

Darvay, S. (1998): *A 10–14 éves gyermekek szocio-demográfiai és biológiai jellemzői, viselkedésproblémái*. Debrecen.

Guba, Zs. (1999): *A Kelet-Alföld honfoglalás- és kora Árpád-kori népességének rekonstrukciója csontvázleletek alapján*. Debrecen.

Hargitai, G.M. (2002): *Growth, development and maturation in children with congenital adrenal hyperplasia*. Budapest.

Hajdu, T. (2012): *A bronzkori Füzesabony- és halomsíros kultúra népességének biológiai rekonstrukciója*. Budapest.

Hegy, A. (2003): *A koponya és az axiális váz fejlődési rendellenességeinek gyakorisága középkori és avarkori temetők embentani leletein*. Szeged.

Holló, G. (2010): *Az 10–11. századokban az Alföld területén élt népességek kraniometriai elemzése*. Debrecen.

Hüse, L. (2004): *A Tiszántúl honfoglalás- és Árpád-kori népességének szociodemográfiája*. Debrecen.

Jakab, K. (2012): *A pubertáskorú gyermekek szomato-pszichés jellemzői*. Budapest.

János, I. (2023): *Rekonstrukciós (paleodemográfiai és elemanalitikai) vizsgálatok a Tiszántúl 10–13. századi népességén*. Debrecen.

Kajdócsi Lovász, G. (2015): *A török hódoltsághoz tartozó idegen etnikumok össze-hasonlító embentani vizsgálata*. Szeged.

Karkus, Zs. (2011): *A testi fejlődés mintázata és a szocializálódás összefüggés-elemzése*. Budapest.

Kern, B. (2014): *A testi, lelki változók és a megküzdési stratégiák közti összefüggések*. Budapest.

Köhler, K. (2012): *Az alsónyéki lengyeli kultúra antropológiai vizsgálata*. Budapest.

Kövári, I. (2008): *Az Alföld népességének megítélése kraniometriai elemzésük révén*. Debrecen.

Kristóf, L.A. (2015): *Paleoradiológia: non-invazív módszertani lehetőség a történeti antropológiában*. Szeged.

- Kustár, Á. (2005): *A humán morfológiai variációk az arcon és a koponyán. A koponya és az arc morfológiai összefüggéseinek alkalmazása a plasztikus arcrekstrukcióban.* Budapest.
- Maczel, M. (2003): *Sur les traces de la tuberculose' Criteries diagnostiques des attentas tuberculeuses du squelette humain et leur application dans des series anthropologiques hongroises et francaises.* Szeged.
- Masson, M. (2014): *Újkőkori népségek csonttani leletei a Dél-Alföldről. A makroszkópos megfigyelések alkalmazási lehetőségei történeti népségek demográfiai és patológiai vizsgálata.* Szeged.
- Molnár, E. (2000): *Egy avarkori temető (Pitvaros-Víztorzó) szisztematikus embertani feldolgozása.* Szeged.
- Nagy, A.S. (2006): *Dermatoglyphiai jellegek analízise Észak-magyarországi mikrorégiókban.* Debrecen.
- Neparáczki, E. (2017): *Honfoglalók származásának és rokonsági viszonyainak vizsgálata archaeogenetikai módszerekkel.* Szeged.
- Pósa, A. (2017): *A Mycobacterium tuberculosis komplex archaikus DNS kimutatása humán csontmaradványokon.* Szeged.
- Rendes, K. (2012): *A nemi érés és a csontfejlődés közötti kapcsolat vizsgálata 10–16 éves magyar gyermekeken.* Budapest.
- Suskovics, Cs. (2003): *A Somogy-megyei 10–15 éves tanulók biológiai fejlettsége és fizikai erőnléte a XX. században.* Budapest.
- Tóth, G. (2001): *A klinikai alkattan néhány új lehetősége.* Budapest.
- Tóth, K. (2014): *A testösszetétel életkori és nemi mintázatának becslése az antropometriai módszerek és a bioelektromos impedancia analízis közötti összefüggések alapján.* Budapest.
- Vitályos, G.Á. (2013): *A testforma és a fizikai aktivitás. A magyar gyermekek testformájának, testi fejlődésének alakulása a szabadidő eltöltésének függvényében.* Budapest.
- Zsákai, A. (2005): *Ikergyerekek testfejlettségi mintázata.* Budapest.
- Zsuffay, K. (2008): *A gyermekkori obesitas a magyarországi iskolás gyermekeknél.* Budapest.
- Yann, A. (2004): *La conservation des archives biologiques et des documents associés en anthropologie biologique: applications á des collections anthropologiques francaises et hongroises.* Szeged.

Levelezési cím: Farkas L. Gyula
Mailing address: Alföldi u.12.
 H-6722 Szeged
 Hungary
 farlgy@bio.u-szeged.hu

